

**Arbeidssituatie en strategieën
van agrarische vrouwen in
gediversifieerde landelijke
gebieden van Europa**

3108-2W

Uitgebreide samenvatting

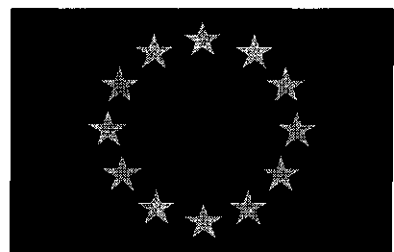
L20-53, S(N)
B

**ARBEIDSSITUATIE EN STRATEGIEËN
VAN AGRARISCHE VROUWEN IN
GEDIVERSIFIEERDE LANDELIJKE
GEBIEDEN VAN EUROPA**
UITGEBREIDE SAMENVATTING

DEMETRA

lei-dlo

EUROPEAN COMMISSION

Greet Overbeek (LEI-DLO)
Sophia Efstratoglou (AUA)
Marit S. Haugen (CRR)
Elena Saraceno (CRES)

**ARBEIDSSITUATIE EN STRATEGIEËN
VAN AGRARISCHE VROUWEN IN
GEDIVERSIFIEERDE LANDELIJKE
GEBIEDEN VAN EUROPA**
UITGEBREIDE SAMENVATTING

ONDERZOEK GEFINANCIËRD IN HET AIR-PROGRAMMA VAN
DE EUROPESE COMMISSIE (CT94-2414)

LEI-DLO
Landbouw-Economisch Instituut
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
Nederland
tel. 070.3308330
fax. 070.3615624

AUA
Agricultural University of Athens
Iera Odos 75
11855 Athens
Greece
tel. +30.1.5294771
fax. +30.1.5294764

CRR
Centre for Rural Research,
The Norwegian University of Science and
Technology
N-7041 Trondheim
Norway
tel. +47.7.3591734
fax. +47.7.3591275

CRES
Centre for Economic and Social Research
Via P. Reginaldo Giuliani 5
33100 Udine
Italy
tel. +39.432.470098
fax. +39.432.470138

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Afdeling Structuuronderzoek

1. Inleiding

Aan het einde van de 20e eeuw zijn er in Europa verschillende trends die de werkgelegenheid, gezin, familie en persoonlijke levens van vrouwen op het platteland beïnvloeden. Veel veranderingen op het platteland hangen samen met de terugloop van de landbouw en de toename van andere sectoren. Een groeiend aantal vrouwen verruimt een deel van het werk thuis voor een plek op de arbeidsmarkt. De vraag is hoe agrarische vrouwen deze veranderingen waarnemen en daarmee omgaan.

Deze uitgebreide samenvatting presenteert de resultaten van het eindrapport 1), welke de arbeidssituatie van agrarische vrouwen in verschillende plattelandsgebieden in Europa analyseert. Het eindrapport bevat de resultaten uit de case-studies en thematische vergelijkingen, waarvoor gedurende 1995-1997 onderzoek is verricht. Hiervoor is samen gewerkt door onderzoeksinstituten in Griekenland (Agrarische Universiteit van Athene: Sophia Efstratoglou), Italië (CRES: Elena Saraceno), Nederland (LEI-DLO: Greet Overbeek) en Noorwegen (Centrum voor Plattelandsonderzoek: Marit S. Haugen), gecoördineerd door LEI-DLO.

Doel van de studie was om de factoren te analyseren die bijdragen aan de participatie van agrarische vrouwen in betaald werk, zowel op het agrarisch bedrijf als buitenshuis, en de strategieën van vrouwen aan te geven die hun sociaal economische integratie kunnen vergroten. De volgende doelstellingen stonden centraal:

1. Analyse van de lokale factoren die de arbeidsparticipatie van vrouwen op het platteland beïnvloeden;
2. Beschrijving van de arbeidssituatie van agrarische vrouwen en de factoren die hun arbeidsparticipatie op het bedrijf en buitenshuis beïnvloeden;
3. Identificatie van de arbeidsstrategieën van agrarische vrouwen;
4. Evaluatie van de arbeidssituatie van agrarische vrouwen in relatie tot de kansen en bedreigingen in de studiegebieden en het doen van aanbevelingen die de sociaal economische integratie van vrouwen kunnen verbeteren.

De samenvatting start met een overzicht van de gebruikte methoden (2), de studiegebieden in de deelnemende landen en de arbeidssituatie van agrarische vrouwen (3). Voor elk studiegebied worden de kansen en bedreigingen om de economische participatie te vergroten gerelateerd aan de sterke en zwakke kanten in de arbeidssituatie van agrarische vrouwen (4). De belangrijkste trends die van belang zijn voor de economische participatie van vrouwen in de nabije toekomst worden op een rijtje gezet (5), gevolgd door aanbevelingen die bijdragen aan het verbeteren van de sociaal-economische integratie van agrarische vrouwen.

---

1) Overbeek, G., S. Efstratoglou, M.S. Haugen and E. Saraceno (1998): *Labour Situation and Strategies of Farm Women in Diversified Rural Areas of Europe*. Brussels, Commission of the European Communities, Directorate General of Agriculture

Exemplaren van het eindrapport zijn te verkrijgen bij:

DGVI, Heinz-Rudolf Miko, fax +32.2.2963084; e-mail: heinz-rudolf.miko@dg6.cec.be

Voor meer informatie over het onderzoek: LEI-DLO, fax 070.3615624; e-mail: informatie@lei.dlo.nl

2. Methodologie

Onderzoekmanagement

De doelstellingen van het onderzoek zijn in drie fases uitgewerkt. De omgevingsanalyse in fase 1 beschrijft en interpreteert de factoren die invloed zijn op de arbeidssituatie van vrouwen die op het platteland wonen. Met de omgeving doelen we op de combinatie van factoren op een locatie (gemeente, regio) gerelateerd aan: 1. de economische structuur en werkgelegenheid; 2. de sociale structuur en beroepsbevolking; 3. de infrastructuur; 4. het economisch en sociaal beleid en 5. de lokale cultuur.

In fase 2 verandert het onderzoeksniveau van de omgevingsfactoren naar de analyse van individuele factoren en worden de data door eigen empirisch onderzoek verzameld. De doelgroep van onderzoek verandert van vrouwen in een plattelandsregio naar specifiek agrarische vrouwen. De analyse van individuele factoren en strategieën is verdeeld in 2 sub-fases. Fase 2a presenteert een beeld van de huidige arbeidssituatie van agrarische vrouwen, terwijl fase 2b meer een dynamisch perspectief van de levens van vrouwen schetst. Het laat de achtergrond van de arbeidssituatie van agrarische vrouwen zien door hun strategieën tijdens verschillende levens fasen bloot te leggen. In fase 2a staan de objectieve, door anderen vastgestelde, factoren centraal, terwijl in fase 2b de factoren die vrouwen zelf belangrijk vinden voor hun arbeidssituatie naar voren komen.

Fase 2a geeft een beeld van de arbeidssituatie van agrarische vrouwen en identificeert de factoren die op individueel niveau de arbeidsparticipatie van vrouwen stimuleren of afremmen. De factoren die verondersteld worden de sterkte en zwakte in de arbeidsparticipatie van vrouwen op het bedrijf en buitenshuis aan te geven zijn gerelateerd aan: 1. menselijk kapitaal van agrarische vrouwen; 2. gezinssituatie; 3. bedrijfssituatie; 4. externe situatie en 5. arbeidsoriëntatie en motivatie van agrarische vrouwen.

Fase 2b richt zich op de perceptie van agrarische vrouwen op hun arbeidssituatie, de arbeidsaspiraties en de arbeidsstrategieën tijdens verschillende momenten in hun leven (kindertijd en jeugd, begin volwassenheid en de huidige situatie). Deze fase van onderzoek verkent de alternatieven van vrouwen en hun keuzes in verschillende periodes. Hiervoor zijn levensgeschiedenissen gebruikt en zowel jongere als oudere vrouwen geïnterviewd.

Fase 3 analyseert de mogelijkheden om de werkgelegenheid in de studiegebieden te vergroten en de kansen die vrouwen zelf zien. Daarvoor zijn de kansen en bedreigingen in de gebieden gerelateerd aan de sterktes en zwaktes die de individuele arbeidssituatie van agrarische vrouwen bepalen. Aan de hand van trends wordt aangegeven of de relevante factoren in de nabije toekomst aan betekenis zullen winnen of afnemen, gevolgd door aanbevelingen die kunnen bijdragen om de participatie van agrarische vrouwen in inkomens genererende activiteiten te vergroten.

Studiegebieden

Het onderzoek bevat studiegebieden in Griekenland, Italië, Nederland en in Noorwegen (figuur 1). De gebieden verschillen in de mate van diversificatie van werkgelegenheid buiten de landbouw. Daarbij wordt verondersteld dat bij een verdere diversificatie de participatie van mannen en vrouwen zal toenemen en dat ook het type diversificatie van invloed is.

- A** Griekenland: Fthiotis
- B** Italië: Udine
- C** Nederland: Groningen, IJssel-Vecht
Noord Holland Noord, Noord en Centraal Limburg
- D** Noorwegen: Nord-Trøndelag

Figuur 1 Locatie van de studiegebieden in Europa

Dit laatste wordt aangegeven door belangrijkste sector van werkgelegenheid in elk studiegebied 2). Afhankelijk van het agrarisch grondgebruik zijn binnen de studiegebieden gemeentes (zuidelijke studiegebieden) dan wel regio's (noordelijke studiegebieden) onderscheiden die relatief veel of weinig gediversifieerd zijn. Dit levert het volgende beeld op.

Fthiotis (vooral landbouw) ligt in het midden van Griekenland, 200-270 km ten noorden van Athene. Het is een minder gediversifieerd NUTSIII gebied, met een EU-doelstelling 1 status en een bevolkingsdichtheid van 39 bewoners/km². De meerderheid van de bevolking woont in gemeenten met minder dan 5.000 inwoners. Het gekozen gebied heeft een gemiddeld niveau van ontwikkeling in vergelijking met andere plattelandsgebieden in Griekenland.

Udine (vooral industrie) ligt in het noordoosten van Italië. Het is a NUTSIII gebied, waarvan twee derde een EU-doelstelling 5b status heeft, hetgeen betekent dat de ontwikkeling van diversificatie minder ver is dan elders. De bevolkingsdichtheid bedraagt 107 bewoners/km². De helft van de bevolking woont op het platteland. De ontwikkeling van het studiegebied, welke zich kenmerkt door een gespreide industrialisatie, is representatief voor de noordelijke plattelandsgebieden in Italië, maar ligt boven het niveau van de plattelandsgebieden in het midden en zuiden van Italië.

Nederland (vooral commerciële dienstverlening) heeft een zeer verstedelijkt platteland. Vier regio's zijn gekozen met relatief meer werkgelegenheid in de landbouw (5-10%) en een lagere bevolkingsdichtheid (218-408 bewoners/km²) dan de nationale gemiddelden. Twee regio's hebben een meer plattelandskarakter en zijn voor Nederlandse begrippen dunner bevolkt (Groningen: minder gediversifieerd en IJssel-Vecht: gediversifieerd) en twee zijn meer stedelijk en dichter bevolkt (Noord-Holland noord: gediversifieerd en Noord en midden Limburg: meest gediversifieerd). Zij bevatten 1 of meer NUTSIII gebieden en hebben een klein aantal gemeenten met een EU-doelstelling 5b status. Het totaal van de geselecteerde gebieden is representatief voor de Nederlandse landbouwgebieden.

Het vierde studiegebied ligt in Noorwegen, in de regio Nord-Trøndelag (vooral overige dienstverlening). Gelijk aan de EU-gebieden met doelstelling 6 status, is het dun bevolkt. De bevolkingsdichtheid is 6 bewoners/km² en er zijn slechts drie kernen met meer dan 10.000 inwoners. In de regio Nord-Trøndelag zijn twee deelgebieden gekozen. Het gediversifieerde gebied is de gemeente Stjørdal, terwijl het minder gediversifieerde gebied Namdal zes gemeenten bevat. Het geselecteerde studiegebied is representatief voor de Noorse plattelandsgebieden.

In de meeste studiegebieden levert de landbouw een grotere bijdrage aan de werkgelegenheid dan het nationale gemiddelden (uitgezonderd Udine) en komt deze meer in de dunner bevolkte plattelandsgebieden voor (uitgezonderd Nederland waar landbouw ook in de verstedelijkte gebieden is vertegenwoordigd). De ruimtelijke spreiding van de diversificatie in de studiegebieden is heel verschillend. Gebruik makende van het uiterlijk van poezen, waarbij zwart voor 'minder gediversifieerd' staat en wit voor 'meer gediversifieerd' dan is de Fthiotis-poes een zwarte met een witte bef en een enkele witte poot. De meeste werkgelegenheid bevindt zich in de regionale stad en in enkele andere gemeenten. De Udine-poes is zwart met veel witte vlekken, duidend op het feit dat de werkgelegenheid zich meer verspreid door het gebied bevindt. De Nederlandse poes is eerder wit met een aantal zwarte vlekken, waarbij de werkgelegenheidscentra zich op relatief korte afstand van elkaar bevin-

---

2) De werkgelegenheid is in de volgende sectoren verdeeld : Landbouw (0): land- en tuinbouw; bosbouw, jacht en visserij. Industrie (1-5): voedings- en genotmiddelenindustrie, delfstoffenwinning, openbare nutsbedrijven, bouwnijverheid en installatiebedrijven; Commerciële dienstverlening (6-8): handel, horeca, vervoer en communicatie, financiële en zakelijk dienstverlening; Overige dienstverlening (9): openbaar bestuur, onderwijs, gezondheidszorg, welzijn en cultuur.

den. De Nord-Trøndelag-poes is eerder een grijze met een witte bef, referend aan de werkgelegenheid in de streekstad en de relatief grote afstand tussen de werkplekken elders in het gebied.

Agrarische vrouwen

Tot agrarische vrouwen worden vrouwen gerekend die met een agrariër samen wonen dan wel zelf een agrarisch bedrijf leiden. Zij zijn jonger dan 55 jaar. Aangezien oudere en jongere vrouwen in een verschillende tijd en context zijn opgegroeid, zijn vrouwen van voor 1956 onderscheiden als 'ouder' (40-55 jaar) en vrouwen die later geboren zijn als 'jonger' (jonger dan 40 jaar).

Er zijn op meerdere manieren gegevens verzameld onder agrarische vrouwen. In fase 2a is in de zuidelijke studiegebieden mondeling geënquêteerd onder een geselecteerde steekproef van 150 vrouwen. In de noordelijke studiegebieden is een schriftelijke enquête verstuurd naar een aselecte steekproef waar tussen de 400 en 500 vrouwen aan hebben meegewerkt. In het algemeen zijn vier van de tien deelnemende vrouwen jonger dan 40 jaar. Daarna zijn voor fase 2b in alle studiegebieden 20 agrarische vrouwen geselecteerd, gelijk verdeeld over oudere en jongere vrouwen met verschillende arbeidssituaties.

Voor de belangrijkste afhankelijke variabele, de arbeidssituatie van agrarische vrouwen, is een classificatie gebruikt. Gebaseerd op de arbeidsinbreng van vrouwen in inkomens genererende activiteiten zijn er vier groepen onderscheiden:

1. Vooral op het bedrijf werkend (meer dan 50 dagen/jaar of 8 uur/week)
2. Vooral buitenshuis werkend (meer dan 50 dagen/jaar of 8 uur/week)
3. Dubbel actief (meer dan 50 dagen/jaar of 8 uur/week zowel op het bedrijf als buitenshuis)
4. Vooral huisvrouw (noch 50 dagen/jaar of 8 uur/week op het bedrijf of buitenshuis).

3. Belangrijkste resultaten

Context van de studiegebieden

1. De perspectieven op werkgelegenheid zijn vaak gunstiger in gebieden met een hogere bevolkingsdichtheid, waar het platteland ruimtelijk is geïntegreerd met stedelijke centra en waar de diensten economie verder is voort geschreden. Hoewel het platteland niet langer op de landbouw is gericht, laten de vier studiegebieden zien dat daarmee de aantrekkingskracht van het platteland niet vermindert, maar eerder toeneemt. Dit komt enerzijds door de beschikbare lokale menselijke en economische hulpbronnen voor het vinden van alternatieven in de eigen omgeving en anderzijds de groeiende belangstelling door de rest van de maatschappij voor het platteland.
2. De ontwikkeling van de werkgelegenheid blijkt echter nauwelijks gerelateerd te zijn aan de economische participatie van mannen en vrouwen. De economische participatie van mannen was in alle studiegebieden ongeveer hetzelfde (tussen de 75% en 81%), terwijl de economische participatie van vrouwen sterk verschilde (30% in Fthiotis, 45% in Udine, 47% in Nederland en 69% in Nord-Trøndelag). Het kleinere aantal actieve vrouwen in Fthiotis hangt samen met de mindere diversificatie van het gebied. In de andere studiegebieden zijn de verschillen in economische participatie meer gerelateerd aan het aantal oudere vrouwen dat op de arbeidsmarkt participeert. Een kleiner

aantal actieve oudere vrouwen kan worden toegeschreven aan de wijze hoe arbeidsmarkt, gezin en overheid vrouwen ontmoedigen om huishoudelijke arbeid en zorg te combineren met betaald werk op een niveau als mannen doen. Deze samenhang is niet alleen nu zichtbaar, zoals de aanwezigheid van betaalde zorgvoorzieningen, maar heeft ook in het verleden meegespeeld bij de steun die vrouwen kregen om een verdere (beroeps)opleiding te volgen.

3. Hoewel het concept van diversificatie weinig zegt over de economische participatie van mannen en vrouwen als zodanig, laat het wel zien in hoeverre vrouwen tevreden zijn met hun participatie. Vergelijkingen tussen en binnen de studiegebieden laten zien dat in de minder gediversifieerde (deel-)gebieden er meer verborgen werkloosheid onder vrouwen bestaat. Veel vrouwen zouden meer uren betaald willen werken, maar de perspectieven op werkgelegenheid zijn minder gunstig om dit te realiseren. Dit wordt ook geïllustreerd doordat er relatief meer mensen deze gebieden verlaten dan er zich vestigen.
4. De diensten sector is belangrijker voor de arbeidsparticipatie van vrouwen dan voor mannen. Teruggang van de werkgelegenheid in deze sector zal de kansen op een baan voor vrouwen sterk beïnvloeden, omdat in alle studiegebieden relatief minder vrouwen regulier in de landbouw en industrie werkzaam zijn. De plaats (en afstand) tot de banen in de dienstverlening lijkt een nadeel te zijn voor vrouwen in de minder gediversifieerde gebieden en in de gediversifieerde gebieden waar de dienstverlening in een enkele stad is geconcentreerd.
5. Trends in de bevolking en in het arbeidsaanbod verschillen sterk tussen de studiegebieden, maar ook binnen elk afzonderlijk studiegebied. Minder gediversifieerde gebieden en gemeenten verliezen bevolking door een vertrekoverschot, terwijl meer gediversifieerde gebieden en gemeenten juist een overschot aan nieuwkomers hebben. Verder telt de bevolking in de minder gediversifieerde gebieden meer ouderen en is de werkloosheid onder vrouwen hoger dan in de gediversifieerde gebieden.
6. De sociaal-economische infrastructuur is in de meeste studiegebieden voldoende aanwezig in de zin dat er weinig tekorten door agrarische vrouwen zijn ervaren. Faciliteiten voor kinderopvang en bejaardenzorg zijn aanwezig in de meeste studiegebieden, uitgezonderd in Fthiotis. In de zuidelijke studiegebieden is de vraag voor deze diensten nog laag, terwijl deze in de noordelijke studiegebieden aan het groeien is. Het verschil in de vraag naar deze betaalde diensten hangt samen met de mate waarin vrouwen opteren voor betaald werk, de kosten voor deze diensten, en de voorkeur voor informele zorg door familie leden. Arbeidsbureaus zijn weinig verspreid op het platteland en lijken onvoldoende in te spelen op de vraag van agrarische vrouwen, van wie er velen onbekend zijn om formeel op de arbeidsmarkt te treden.
7. Het sociaal-economische beleid is heel verschillend in de studiegebieden. In de zuidelijke gebieden hebben veel vrouwen een arbeidspositie als zelfstandige, maar dit levert minder sociale voorzieningen en inkomen op. Gender aspecten in het beleid zijn pas vrij recent ontwikkeld bij het initiatief van gelijke kansen. Zij zijn nauwelijks geïmplementeerd in het agrarisch en in het plattelandsbeleid, uitgezonderd in Nord-Trøndelag waar het plattelandsbeleid de economische participatie van vrouwen en de leefbaarheid van het gebied gunstig heeft beïnvloed.

Arbeidssituatie en strategieën van vrouwen

- Met de toenemende diversificatie in de studiegebieden neemt het aandeel van vrouwen werkzaam in de land- en tuinbouw af. Gaan we van de regionale arbeidspatronen naar de individuele arbeidspatronen van agrarische vrouwen, dan zien we deze trend in de meeste studiegebieden ook bij agrarische vrouwen terug. Dus, in Fthiotis (vooral landbouw) werkt de meerderheid van de agrarische vrouwen vooral op het bedrijf, terwijl in Nord-Trøndelag (vooral overige dienstverlening) de meerderheid van de agrarische vrouwen buitenshuis werkt.

Tabel 1 Arbeidssituatie van vrouwen in de studiegebieden (in %)

	Griekenland (Fthiotis)	Italië (Udine)	Nederland (N, E, W, S)	Noorwegen (Nord- Trøndelag)
Vooraf op bedrijf	63	40	65	30
Vooraf buitenshuis	14	29	8	38
Dubbel actief	11	14	11	23
Vooraf huisvrouw	12	17	16	9
Totaal (N)	100 (155)	100 (150)	100 (496)	100 (424)

Bron: Fase 2a nationale rapporten van het DEMETRA onderzoek voor Griekenland, Italië, Nederland, Noorwegen 1996.

- De uitzondering op deze trend zijn vrouwen in de Nederlandse regio's. Zij werken vaker op het bedrijf, wat kan worden toegeschreven aan de concurrentiekracht van de intensieve land- en tuinbouw. Landbouwbeleid en ruimtelijke ordening, voorwaarden voor het toekennen van investeringen, ondernemerscultuur en het streven om levensvatbare bedrijven door te geven aan de volgende generatie hebben bedrijven met een volledig agrarisch inkomen bevoordeeld en bedrijven met een gedeeltelijk agrarisch inkomen ontmoedigd. Dit resulteert in minder bedrijven, maar met ieder een grotere omvang en arbeidsbehoefte.
- Veel vrouwen werken regulier in deeltijd of seizoensmatig op het bedrijf of buitenshuis, terwijl hun echtgenoten vaker voltijds werken. Er is vaak een overeenkomst tussen de arbeidsplaats van vrouwen en mannen, uitgezonderd in Udine. Dus, als vrouwen vooral op het bedrijf (buitenshuis) werken, dan is het waarschijnlijk dat mannen dit ook doen. In alle vier de studiegebieden noemen vrouwen vooral instrumentele redenen om op het bedrijf te werken (bijdragen aan het gezinsinkomen, de werkdruk op het bedrijf verminderen, opbouw van het bedrijf). Hoewel de meerderheid van de vrouwen een agrarische achtergrond heeft, hebben weinig vrouwen het bedrijf van hun ouders overgenomen. De meeste vrouwen werken nu op een agrarisch bedrijf door hun huwelijk met een boer of tuinder, en hebben zelf niet de ambitie een agrarische carrière op te bouwen.
  - Participatie van vrouwen in het agrarisch werk is gerelateerd aan zowel de agrarische productie en aan het management van het agrarische bedrijf (administratie, verzorging van bedrijfsbezoek en werknemers, boodschappen voor het bedrijf doen en dergelijke). Deze gezinstaken voor het bedrijf worden vaak in de statistische tellingen over het

hoofd gezien, omdat zij met huishoudelijk werk worden geassocieerd, terwijl het in feite dienstverlenende bedrijfstaken zijn. Deze taken nemen toe door de externe integratie waarbij er meer goederen worden aangekocht en er meer behoefte ontstaat voor informatie en communicatie met derden.

11. Hoewel de belangstelling door de rest van de maatschappij voor het platteland toeneemt, is dit nog weinig terug te vinden in de nevenactiviteiten op het agrarisch bedrijf. Het type activiteiten waar vrouwen tijdens het onderzoek voor het merendeel in participeerden zijn de verkoop en verwerking van agrarische producten. Activiteiten welke door het beleid worden gepromoot zoals agro-toerisme en ambachtelijke werkzaamheden hebben nog niet tot een betekenisvol aandeel geleid, uitgezonderd in Nord-Trøndelag. Daarbij kan men zich afvragen in welke mate *wel* beïnvloedbare factoren, zoals gebiedsgericht beleid en een duidelijke samenhang tussen de activiteiten van verschillende actoren, en *niet* beïnvloedbare factoren, zoals het al of niet voorkomen van natuurlijke erfgoederen, een rol spelen. De beïnvloedbare factoren zouden kunnen worden versterkt, omdat veel activiteiten nog aanbodgericht zijn, waarbij marketing- en samenwerkingsstrategieën ontbreken om groepen consumenten te bereiken die voor toegevoegde waarde willen betalen.
12. Verschillen in de banen van agrarische vrouwen buitenshuis in de studiegebieden geven een indruk van de verschillen in de mogelijkheden van vrouwen om gebruik te maken van de bestaande werkgelegenheid. In de noordelijke studiegebieden hebben vrouwen vaak een functie in het onderwijs of in de zorg, met een gemiddelde woon-werkafstand van 13 km, meestal per auto afgelegd. In de zuidelijke studiegebieden hebben vrouwen veelal banen in lagere functies zoals schoonmaken, naaien, haarverzorging, horeca en winkerverkoop, veelal dicht bij huis. Dus, vrouwen met meer kwalificaties en vaardigheden bevinden zich in het primare segment van de arbeidsmarkt en bestrijken een groter gebied dan vrouwen met minder kwalificaties en vaardigheden die vaak tot hun eigen gemeente beperkt zijn en in de lagere segmenten van de arbeidsmarkt participeren. Voor een baan buitenshuis noemen vrouwen vooral instrumentele motieven (het verdienen van inkomen). In de noordelijke studiegebieden worden ook sociale en expressieve redenen genoemd (gebruik van persoonlijke capaciteiten en in contact blijven met anderen), wat kan worden toegeschreven aan het feit dat meer vrouwen voorbereid zijn om een loopbaan te volgen.
13. Onbetaalde activiteiten of vrijwilligerswerk buitenshuis worden door vrouwen in alle studiegebieden gedaan. Zij zijn vaak gerelateerd aan de zorg voor kinderen (op school en in organisaties waar hun kinderen lid van zijn), plattelands, culturele en religieuze activiteiten. Hoewel deze taken weinig zichtbaar en onbetaald zijn, zijn ze wel belangrijk voor de sociale samenhang in plattelandsgemeenten. Verder betekent vrijwilligerswerk, met name in de zorgverlening en in culturele organisaties, een potentiële maatschappelijke vraag naar arbeid, welke onder bepaalde condities zou kunnen worden omgezet in betaalde werkgelegenheid buitenshuis.
14. Gaande van de studiegebieden van Griekenland naar Noorwegen besteden vrouwen minder tijd aan huishoudelijk werk. In de noordelijke studiegebieden blijken vooral vrouwen met een baan buitenshuis minder tijd aan huishoudelijk werk te besteden. Dit hangt samen met de verdere externalisatie van huishoudelijke taken, mechanisering van huishoudelijke arbeid en een herverdeling van taken over meer gezinsleden, om-

dat deze vrouwen meer steun van hun echtgenoten en kinderen melden. Dit laatste kwam minder voor in Udine en helemaal niet in Fthiotis. Ook de heersende waarden over de rol van vrouwen spelen een rol. In de zuidelijke studiegebieden zijn de meeste agrarische vrouwen het eens met de stelling dat: "Een getrouwde vrouw verantwoordelijk is voor het huishouden, ook met een baan buitenshuis", terwijl de meerderheid van de agrarische vrouwen in de noordelijke studiegebieden deze zienswijze afwijst.

15. In de meeste studiegebieden hebben vrouwen die op het bedrijf werken een onderbetaalde arbeidsstatus. In de zuidelijke studiegebieden krijgen weinig vrouwen een erkenning voor hun participatie in inkomens genererende werkzaamheden. In vergelijking met hun feitelijke inbreng, zijn vrouwen minder vaak geregistreerd als bedrijfs-hoofd en wordt hun bijdrage niet in het inkomen of voor sociale zekerheid meegeteld. In de noordelijke studiegebieden verdienen meer vrouwen een inkomen van tenminste 20.000 gulden voor het werk op het bedrijf, maar alleen in Nederland is de feitelijke arbeidsstatus van vrouwen ook als zodanig geregistreerd. Ondanks de betere toegang van vrouwen tot het bedrijfsinkomen, blijft het werk van vrouwen vaak ondergewaardeerd ten opzichte van dat van mannen als het gaat om de het aantal uren en de waardering voor de benodigde kwalificaties. Verder zijn hun rechten tot sociale zekerheid vaak minder dan dat van hun partners.
16. Buitenshuis werkende vrouwen hebben vaak wel een betaalde arbeidsstatus. In de noordelijke studiegebieden zijn bijna alle buitenshuis werkende vrouwen werknemer met een vast arbeidscontract. Alleen in Nord-Trøndelag, waar vrouwen meer uren buitenshuis werken dan in de Nederlandse deelgebieden, verdient de meerderheid van vrouwen tenminste 20.000 gulden. In de zuidelijke gebieden verdient slechts een minderheid van de agrarische vrouwen een inkomen van tenminste 20.000 gulden. In Udine is de meerderheid van de vrouwen werknemer met een vast arbeidscontract, terwijl in Fthiotis de meeste vrouwen als zelfstandige of als familielid meewerken zonder enig contract en recht op sociale zekerheid.
17. Door het groter aantal vrouwen, en echtgenoten, dat op het bedrijf werkt, noemen zowel in het minder gediversifieerde gebied Fthiotis en in de gediversifieerde regio's van Nederland de meeste vrouwen het agrarisch inkomen als de belangrijkste inkomstenbron voor het gezin. Dit laat zien dat ook in de gediversifieerde gebieden er mogelijkheden zijn voor de agrarische werkgelegenheid, gebaseerd op externe integratie met toe- en afleverende sectoren. In de andere gediversifieerde studiegebieden werken vrouwen en hun echtgenoten vaker in deeltijd op het bedrijf, terwijl zij het meeste inkomen buitenshuis verdienen. In Udine beschouwt slechts een minderheid van de vrouwen het agrarisch inkomen als hoofdincome, terwijl dit in de deelgebieden van Nord-Trøndelag nog voor de helft van de vrouwen opgaat. In alle studiegebieden blijken neven-activiteiten op het bedrijf slechts een additionele bijdrage op te leveren.
18. Vrouwen die vooral op het agrarisch bedrijf werken, bevinden zich op grotere bedrijven met meer arbeidsintensieve teelten, waar dus een grotere arbeidsvraag is. Zij hebben vaak minder arbeidskwalificaties om buitenshuis in de betere segmenten van de arbeidsmarkt werk te vinden en zij zijn vaak ouder. In Fthiotis zijn deze vrouwen vaak verborgen werkloos, terwijl vrouwen in Udine en oudere vrouwen uit de noordelijke studiegebieden vinden dat het laaggeschoolde en lichamelijk zwaar werk waarvoor zij in aanmerking zouden komen hen een lage status biedt. De gedachte om de kwalifica-

ties te verbeteren om betaald werk voor de lange termijn te realiseren is afwezig. In de noordelijke gebieden blijken veel jongere vrouwen het werk op het agrarisch bedrijf juist te preferen, omdat het een meer flexibele combinatie van werk en zorg biedt dan een baan buitenshuis, terwijl zij hun arbeidsstatus gelijkwaardig aan dat van werkenden buitenshuis beschouwen.

19. Agrarische vrouwen die buitenshuis werken hebben kwalificaties gelijk aan andere vrouwen met betaald werk die beter zijn opgeleid dan vrouwen zonder betaald werk. Zij hebben vaker kleinere en arbeidsextensieve bedrijven. In samenhang met de toegenomen opleidingsmogelijkheden in de afgelopen decennia, zijn ze vaak jonger dan agrarische vrouwen die niet buitenshuis werken. Een uitzondering zijn agrarische vrouwen in de deelgebieden in Nord-Trøndelag, die al voor een langere tijd zijn voorbereid om te participeren op de arbeidsmarkt.
20. Dubbel actieve vrouwen verschillen in de zuidelijke en noordelijke studiegebieden. In de zuidelijke studiegebieden werken zij vaker in laaggeschoolde banen die tijdelijk of seizoensmatig zijn. Een beroepsopleiding is ook minder vaak nodig voor deze vrouwen die sterk lijken op vrouwen die vooral op het agrarisch bedrijf werken. Daarentegen verschillen in de noordelijke studiegebieden de banen en gevraagde kwalificaties van dubbel actieve vrouwen nauwelijks van vrouwen die vooral buitenshuis werken.
21. In alle studiegebieden blijken vrouwen die vooral huisvrouw zijn, een heterogene groep te vormen. Zij bestaan uit deels jongere vrouwen die de zorg voor de kinderen prefereren boven een redelijke inzet op het bedrijf of buitenshuis, en deels oudere vrouwen die zich in de rol van verzorgster hebben gevoegd, maar nu moeite hebben om opnieuw betaald werk te vinden.
22. Verschillen in de arbeidssituatie van agrarische vrouwen en relevante factoren zoals opleiding en mobiliteit zijn terug te vinden in de lengte van de jeugd, en het moment waarop vrouwen hun eerste baan vinden. In de zuidelijke studiegebieden verlaten vrouwen de school al op jonge leeftijd. De meeste vrouwen lukte het niet om hun arbeidsaspiraties te realiseren, vanwege de financiële beperkingen voor het volgen van een opleiding, traditionele beelden ten aanzien van de rol van vrouwen op de arbeidsmarkt en de gebrekkige sociale infrastructuur. In de deelgebieden van Nord-Trøndelag is de lengte van de jeugd van vrouwen het langst geweest. De meeste vrouwen begonnen met hun eerste baan op 18-19 jarige leeftijd, kenden weinig beperkingen om te reizen of te verhuizen naar andere plaatsen, woonden een aantal jaren op zichzelf en hadden meer mogelijkheden om hun eigen leven in te richten.
23. Naast de lengte van de jeugd, verschillen ook de keerpunten die de arbeidssituatie van vrouwen beïnvloeden. In Fthiotis en Udine is het huwelijk het belangrijkste keerpunt voor vrouwen, omdat persoonlijke beroepsaspiraties worden opgegeven ten gunste van de familie behoeften. In de deelgebieden van Nederland wordt het krijgen van kinderen door vrouwen als het belangrijkste keerpunt genoemd, terwijl in Nord-Trøndelag minder vaak specifieke keerpunten naar voren zijn gekomen. De keerpunten zijn belangrijker voor de lager opgeleide vrouwen, terwijl de beter opgeleide vrouwen vaker in staat zijn geweest om hun beroeps- en gezinsaspiraties te combineren. Verder geven de keerpunten aan dat in de zuidelijke gebieden en in mindere mate ook in Nederland, de arbeidsstrategieën van agrarische vrouwen vooral levenscyclus strategieën zijn, ter-

wijl de strategieën van agrarische vrouwen in het studiegebied van Noorwegen eerder tenderen naar levenslange arbeidsstrategieën.

24. De trend van levenscyclus naar levenslange arbeidsstrategieën is niet alleen zichtbaar bij een cross-sectie analyse van de studiegebieden, maar ook bij vergelijking van de loopbanen van jongere en oudere vrouwen. Oudere vrouwen hadden een kortere jeugd en minder mogelijkheden voor het volgen van een opleiding en mobiliteit buiten hun eigen regio dan jongere vrouwen. Jongere vrouwen neigen vaker naar een levenslange arbeidsstrategie en stellen vaker de verdeling van het werk thuis aan de orde.
25. De resultaten over de arbeidssituatie van agrarische vrouwen zijn in principe relevant voor de meeste vrouwen in de minder gediversifieerde studiegebieden, waar agrarische vrouwen een belangrijk deel van de vrouwen op het platteland vormen. In de meer gediversifieerde studiegebieden vormen agrarische vrouwen maar een klein deel van de beroepsbevolking. Dit betekent dat hun arbeidssituatie minder representatief is voor vrouwen op het platteland. In alle studiegebieden worden echter de redenen waarom agrarische vrouwen buitenshuis werken ook relevant geacht voor andere vrouwen op het platteland. Het belangrijkste verschil tussen agrarische en andere vrouwen in plattelandsgebieden is dat agrarische vrouwen in navolging van hun huishoudelijke taken, ook in agrarische activiteiten participeren, terwijl andere vrouwen vaker vooral huisvrouw zullen zijn.

4. Belangrijke factoren om de economische activiteit van vrouwen te stimuleren

In deze paragraaf worden de kansen en beperkingen in de regio om de economische activiteit van vrouwen te vergroten en de sterke en zwakke factoren in de arbeidssituatie van agrarische vrouwen om dit te realiseren, samengevat.

Fthiotis

De belangrijkste mogelijkheden voor vrouwen om op het platteland werk te vinden liggen in de toename van de dienstensector, met name in de commerciële dienstverlening en in het toerisme. Belangrijke beperkingen zijn echter het gebrek aan netwerken en associaties waarin vrouwen zich informeren over de kansen op werkgelegenheid en het inadequate training systeem dat vrouwen niet in relevante vaardigheden voor de arbeidsmarkt voorziet. De overgang naar een meer vraag georiënteerde landbouw (tuinbouw, organische landbouw en de teelt van lokale producten) zowel op het niveau van de bedrijven als op het niveau van de verwerking wordt als positief voor vrouwen gezien, als deze zich de technische vaardigheden eigen maken. Daartegenover staat dat veel andere vrouwen te maken zullen krijgen met de negatieve inkomens vooruitzichten in de traditionele takken (katoen, tabak en graan) die vaak een te kleine omvang hebben om voldoende inkomen te genereren.

Voor agrarische vrouwen bieden de familie netwerken assistentie bij kinderopvang. Weinig toegesneden kwalificaties en vaardigheden, en de beperkte geografische mobiliteit hebben tot gevolg dat vrouwen zijn aangewezen op de secundaire arbeidsmarkt in hun eigen gemeente. Dit probleem wordt vooral duidelijk voor vrouwen in de berggebieden met een slecht openbaar vervoer en een weinig gediversifieerde arbeidsmarkt. Zij blijven op het bedrijf vanwege het gebrek aan werk elders, terwijl jongere vrouwen om deze reden het gebied verlaten. Een minderheid van de vrouwen met meer kwalificaties is beter in staat om ge-

bruik te maken van de kansen op de arbeidsmarkt en om hun beroepsaspiraties te combineren met familie prioriteiten. In de andere gevallen werken de meeste vrouwen op het agrarisch bedrijf, ook omdat familie belangen de voorkeur krijgen boven hun eigen beroepsaspiraties.

Udine

Ondanks de gediversifieerde arbeidsmarkt, is de economische activiteit van vrouwen veel lager dan dat van mannen in de regio. Dit kan worden toegeschreven aan het nog relatief minder grote aandeel van de dienstensector en aan de wijze hoe de arbeidsmarkt, familie en overheid vrouwen ontmoedigen om huishoudelijk werk en zorg te combineren met betaald werk op een gelijke basis als mannen doen. Nieuwe kansen op werkgelegenheid doen zich vooral voor werkneemsters in de export georiënteerde landbouw, industrie, winkelverkoop en overige dienstverlening.

Veel agrarische vrouwen werken gedeeltelijk buitenshuis. Familie netwerken ondersteunen de arbeidsparticipatie van jongere agrarische vrouwen met assistentie bij kinderopvang, maar zij beperken de arbeidsparticipatie van oudere vrouwen. Agrarische huishoudens bevatten vaak nog meerdere generaties. Het gebrek aan betaling voor het werk van agrarische vrouwen op het bedrijf is de hoofdreden waarom vrouwen dit werk weinig aantrekkelijk vinden. De agrarische achtergrond en het lage niveau van opleiding beperken vrouwen tot het zoeken van banen in het secundaire deel van de arbeidsmarkt. Het volgen van een beroepsopleiding beïnvloedt de arbeidsstrategieën van agrarische vrouwen niet effectief, omdat deze geneigd zijn een opleiding te kiezen die niet altijd spoort met de lokale vraag. Bij jongere vrouwen blijkt de mechanisatie op het bedrijf hun arbeidsinzet te reduceren. Buitenshuis wordt een stabiel inkomen belangrijker geacht dan een beroepsmatige bevrediging. De afhankelijkheid van familie, vriendi(inn)en en werkrelaties in een kleine kring beperkt de horizon van vrouwen en de informatiekkanalen om beter werk te vinden.

Nederland

In de Nederlandse regio's gaat de recent stijgende arbeidsparticipatie van vrouwen op het platteland samen met de groei van deeltijdbanen in de dienstensector en de gestegen opleiding en geografische mobiliteit van vrouwen. Nieuwe werkgelegenheid doet zich vooral voor in de verkoop, horeca en in de zakelijke dienstverlening die respectievelijk lager en beter geschoolde vrouwen trekken. Toch loopt de arbeidsparticipatie van vrouwen nog ver achter bij die van mannen op het platteland en dit kan net als in Udine worden toegeschreven aan hoe arbeidsmarkt, gezin en overheid vrouwen ontmoedigen om dit op een gelijk niveau als mannen te doen. De werkgelegenheid voor vrouwen in de intensieve landbouw met hoge in- en outputs lijkt gunstiger dan die in de grondgebonden landbouw, voor zover deze te verenigen is met de milieuvorwaarden en de volksgezondheid.

De arbeidssituatie van agrarische vrouwen verschilt sterk met die van andere vrouwen op het platteland, omdat de meeste agrarische vrouwen minder in staat zijn te voldoen aan de eisen die de arbeidsmarkt buitenshuis stelt. Hoewel het agrarisch bedrijf een flexibele combinatie van betaald werk en zorg mogelijk maakt, verlangen jongere vrouwen meer strategisch gebruik van hun kwalificaties. Ondanks de grotere invloed van een beroepsopleiding op de arbeidsstrategieën van vrouwen, worden hun kwalificaties vaak onderbenut, omdat de ongelijke verdeling van zorg en huishoudelijk werk nog nauwelijks ter discussie wordt gesteld en het agrarisch bedrijf nog voldoende inkomen oplevert zonder deze verdeling te wijzigen.

Nord-Trøndelag

De overgang van informele naar betaalde dienstverlening en de groei van opleidingen in de laatste twee decennia hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de stijgende arbeidsparticipatie van vrouwen. Gender aspecten zijn geïntegreerd in de uitwerking van het regionaal beleid, dat sterk gericht is op het behoud van werkgelegenheid en dienstverlening voor de bevolking op het platteland. De segregatie van mannen- en vrouwenberoepen leidt er echter toe dat de werkgelegenheid van vrouwen op het platteland meer afhankelijk en gevoelig is voor veranderingen in de overige dienstverlening. De beschikbare sociale infrastructuur in de meer en minder gediversifieerde deelgebieden is ongeveer hetzelfde, maar de toegang in termen van afstand en vervoer is slechter in het minder gediversifieerde deelgebied.

De meeste vrouwen werken buitenshuis vanwege de arbeidsstrategie gericht op het verwerven van vermarktbaar beroepskwalificaties en een adequaat niveau van geografische en culturele mobiliteit tijdens hun hele levensloop. Ondanks de interesse van vrouwen voor de landbouw, is de arbeidsbehoefte op het bedrijf vaak te gering om een inkomen voor vrouwen te genereren. In de meeste gevallen gaan de beroepsaspiraties van vrouwen samen met de gezins-prioriteiten vanwege de uitbesteding van zorgtaken en de erkenning van de noodzaak dat vrouwen economisch actief zijn. Echter, de arbeidsbehoefte in het minder gediversifieerde deelgebied resulteert vaak in een onderbenutting van het arbeidsaanbod van vrouwen, omdat er niet genoeg banen zijn die beantwoorden aan de arbeidskwalificaties van vrouwen en de gewenste hoeveelheid arbeidsuren.

5. Trends in de arbeidssituatie en gewenste veranderingen door vrouwen

1. Meer werkgelegenheid in de dienstverlening

De case-studies laten het belang van de overige dienstverlening voor de arbeidsparticipatie van vrouwen op het platteland zien. Vrouwen leveren daarnaast vele informele diensten binnen familie- en dorpsverband. Aangezien de grenzen tussen de aanbieders van zorg, huishoudelijke en toezichthoudende diensten aan het vervagen zijn en zij niet langer alleen een zaak van de huishoudens zelf zijn of vooral door de overheid worden geleverd, kunnen zij nieuwe werkgelegenheid opleveren dat informele diensten in familieverband en buurten of zwart betaalde diensten legaliseert en betaalt. Voortvloeiend uit het beleid om de economische ontwikkeling te faciliteren en de toenemende migratie naar het platteland, is de verwachting dat de betaalde vraag naar deze diensten zal toenemen. Ook de horeca, handel, de financiële en zakelijke dienstverlening kunnen bijdragen aan de groei van de dienstensector. Het aantal banen zou kunnen stijgen door zowel publiek-private samenwerkingen als door private bedrijven die deze diensten gaan starten.

2. Toename van dienstverlenende taken op het agrarisch bedrijf

De intensivering van de landbouw, met name in de tuinbouw en in de intensieve veehouderij, heeft nieuwe werkgelegenheid voor vrouwen geboden, maar weegt niet op tegen de afname van agrarische werkgelegenheid in de meeste studiegebieden. Naast de intensivering van de productie, zorgt ook de meer vraaggerichte oriëntatie voor nieuwe producten en werk (biologische landbouw en streekproducten). Dit laatste geldt minder voor de nevenac-

tiviteiten op het bedrijf die vaak nog aanbodgericht zijn, marketing en samenwerkingstrategieën ontberen en waarvoor de inkomensbijdrage relatief klein is. In de toekomst kan het aantal dienstverlenende taken op het bedrijf verder groeien door meer aankoop van productiegoederen (die tot meer administratie, management en coördinatie leiden) en een meer markt georiënteerde productie in agrarische en andere activiteiten op het bedrijf (die tot meer marketing, netwerken en public relations leiden). Dit zal werkgelegenheid voor vrouwen kunnen creëren als imago, kwalificaties en inkomen, helpen om de beeldvorming rond de nieuwe mogelijkheden in de landbouw en de bijdrage vrouwen hieraan te moderniseren.

3. *Verhoging van de functionele lokale economie*

In de studiegebieden blijkt de beschikbare fysieke en sociale infrastructuur op zichzelf niet een relevante factor te zijn die de arbeidssituatie van vrouwen beïnvloedt. Belangrijker zijn de mogelijkheden van de plattlandsbevolking om de voorzieningen te bereiken. De overgang van plattlandsgebieden naar gebieden voor globale productie en consumptie, en de schaalvergroting van het sociale leven, betekent dat veel vrouwen niet de hele dag in de eigen gemeente doorbrengen. Vaker hebben ze een auto nodig om de afstand tot hun werk, familie en andere voorzieningen af te leggen, hetgeen de mobiliteit beperkt van vrouwen die hier niet de beschikking over hebben. De mogelijkheid en de bereidheid van vrouwen om in een grotere lokale economie te participeren lijkt meer samen te gaan met meer opleiding en inkomen dan met de beschikbare infrastructuur als zodanig.

Gelijk aan de bereidheid van vrouwen om te gaan pendelen naar werk in andere gemeenten, mag het ook worden verwacht dat het gebruik van zorgvoorzieningen niet een doel op zichzelf is, maar samen zal hangen met de arbeidsstrategieën van vrouwen op de langere termijn, de kosten voor kinderopvang in relatie tot het inkomen van vrouwen (en mannen), de locatie en openingstijden van de voorziening, de waarde om als ouders de kinderen volledig op te voeden en het belang van een omgeving met speelkameraadjes van dezelfde leeftijd als er thuis weinig kinderen zijn.

De invloed van de relevante trends op de door vrouwen gewenste arbeidssituatie, laten zien dat in alle studiegebieden vrouwen die vooral buitenshuis werken het meest tevreden zijn over hun arbeidssituatie en verwezenlijking van hun beroepsaspiraties. Dit betekent dat de trends in de werkgelegenheid die een groei van de dienstensector laten zien als gunstig kunnen worden beschouwd voor vrouwen. In een grote mate reflecteert het aangaan van werkzaamheden buiten het agrarisch bedrijf de veranderende rol van vrouwen in de huidige maatschappij en de toename van meer inkomstenbronnen per gezin.

Vrouwen die vooral op het bedrijf werken zijn meer tevreden met deze situatie in de noordelijke dan in de zuidelijke studiegebieden. Dit verschil kan worden toegeschreven aan de mogelijkheden die vrouwen hebben om een betaalde arbeidsstatus op het bedrijf te realiseren en aan de positievere beeldvorming van vrouwen als professionele boeren in de noordelijke gebieden. Huisvrouwen zijn meer tevreden in de zuidelijke gebieden waar de ideologie dat vrouwen thuis horen te zijn, belangrijker is dan in de noordelijke gebieden. In alle studiegebieden vinden dubbel actieve vrouwen dat ze vaak overbezet zijn. Zij zouden in de zuidelijke gebieden hun werk op het bedrijf willen beëindigen, terwijl in de noordelijke gebieden die vaker voor het werk buitenshuis geldt. Echter, als we de effecten van alle gewenste voorkeuren bij elkaar nemen, dan zal in de meeste studiegebieden het aantal dubbel actieve vrouwen juist stijgen, omdat meer vrouwen die nu vooral op het bedrijf of buitenshuis werken, neigen om deze activiteiten met elkaar te gaan combineren.

Met uitzondering van Fthiotis, zijn de meeste vrouwen niet geïnteresseerd om hun arbeidssituatie te veranderen, zelf al wordt hun arbeid nu niet beloond. Gelijk aan andere wer-

kenden, blijkt de bereidheid van agrarische vrouwen tot verandering beperkt. In Fthiotis zouden veel vrouwen een baan buitenshuis willen vinden, hetgeen duidt op de grote arbeidsreserve onder vrouwen en een grote uittocht uit de landbouw. In de deelgebieden van Nord-Trøndelag zouden vrouwen vooral hun bestaande baan willen veranderen. Ondanks de opleiding en werkervaring, opteren veel jonge vrouwen in de Nederlandse regio's om hun werk buitenshuis (deels) te vervangen door meer werk op het agrarisch bedrijf. Aangezien het doel van het onderzoek is om de sociaal-economische integratie van vrouwen te ondersteunen met een toename in betaalde werkgelegenheid, zullen we ons vooral richten op die vrouwen die hun werkzaamheden op het bedrijf dan wel buitenshuis willen vergroten en de vereisten om dit te realiseren.

Op het agrarisch bedrijf

De belangrijkste factoren waarom vrouwen vooral op het bedrijf werken zijn voorlopig nog weinig gerelateerd aan de keuze voor een agrarisch beroep, maar eerder met het feit dat opleiding en leeftijd een barrière vormen voor het vinden van werk buitenshuis. De meerderheid van de vrouwen die vooral op het bedrijf werkt, is laag opgeleid en ouder dan van 40 jaar. Weinig vrouwen hebben een agrarische beroepsopleiding genoten. Meer vrouwen hebben agrarische cursussen gevolgd nadat zij met een boer zijn getrouwd, vooral cursussen voor meewerkende echtgenotes en starterscursussen over sociaal-economische onderwerpen, administratie en het werken met vee of bepaalde teelten. Dit gebeurde meer in de noordelijke dan in de zuidelijke studiegebieden, waar het agrarisch cursusaanbod nog grotendeels moet worden ontwikkeld. Men kan zich afvragen waarom vrouwen hun agrarische kwalificaties niet verder ontwikkelen gelijk aan dat van hun echtgenoten door meer cursussen op het terrein van management, marketing en beleid te volgen.

In de noordelijke studiegebieden zouden meer vrouwen hun arbeidsinzet op het bedrijf willen vergroten. Dit lijkt meer een mogelijkheid dan een verplichting, omdat ook beter (agrarisch) opgeleide vrouwen dit willen doen. Waarschijnlijk wordt het agrarisch bedrijf ook als een betere mogelijkheid gezien om betaald werk en kinderopvang te combineren en om een balans tussen een beroeps- en een prive-leven te vinden. In de meeste studiegebieden verwachten vrouwen hun arbeidsinzet te vergroten door nieuwe activiteiten op het bedrijf te starten, en dus door de arbeidsbehoefte op het bedrijf te vergroten, vooral in de minder gediversifieerde gebieden in Fthiotis en in Nord-Trøndelag waar minder werk buitenshuis beschikbaar is. De nieuwe activiteiten blijken vooral nevenactiviteiten te zijn en minder vaak nieuwe agrarische producties, uitgezonderd in de regio's van Nederland waar vrouwen verwachten meer in de landbouw zelf actief te zijn. De vereisten voor vrouwen die nieuwe activiteiten op het bedrijf willen starten, zijn vooral een verbetering van de vaardigheden door het krijgen van advies en het volgen van meer opleiding. Op de tweede plaats zijn er financiën nodig en de steun van het gezin.

Buiten het agrarisch bedrijf

In tegenstelling met vrouwen die vooral op het bedrijf werken, zijn de redenen waarom vrouwen buitenshuis werken juist sterk gerelateerd aan de keuze van vrouwen voor een bepaald beroep. Vandaar dat de vrouwen die voor een baan buitenshuis hebben gekozen, beter opgeleid en meer mobiel zijn dan de vrouwen die werk buitenshuis zouden willen vinden of hun aantal uren zouden willen uitbreiden. Vooral het gebrek aan opleiding en gevraagde vaardigheden zijn belangrijke hindernissen voor vrouwen die (meer) werk buitenshuis zouden willen vinden, en in sommige studiegebieden geldt ook het ontbreken van een

rijbewijs (Fthiotis). Beperkingen in het gezin bij te dragen in de kinderopvang, maar vooral een sterke nadruk op ouderlijke zorg door vrouwen gelden vooral in de Nederlandse regio's.

De vereisten voor vrouwen om buitenshuis te werken zijn vooral een groei in het aantal banen, liefst laaggeschoold met flexibele arbeidstijden. Op de tweede plaats beschouwen vrouwen de steun van het gezin als een belangrijke bijdrage, terwijl pas op de derde plaats een verbetering van de arbeidsvaardigheden wordt genoemd. In de deelgebieden van Nord-Trøndelag hebben meer vrouwen behoefte aan opleiding en training, terwijl in Udine vrouwen deze vereiste nauwelijks noemen. Deze resultaten lijken consistent met het verschil in bereidheid om een baan te vinden, de macht om persoonlijke aspiraties te realiseren, en de ervaring met een competitieve arbeidsmarkt welke continu om bijscholing vraagt.

Vaak hebben vrouwen die op zoek zijn naar een baan de kenmerken van een latent arbeidsaanbod. Zij hebben geen recente arbeidsmarkt ervaring, geen idee over de beschikbare banen die passen bij hun behoefte om een inkomen te verdienen dichtbij huis. Zij zijn veelal passief in het zoeken naar werk, vooral in Fthiotis en in Nederland. In de andere studiegebieden, waar relatief meer agrarische vrouwen buitenshuis werken, hebben vrouwen vaker informatie over de werkgelegenheid gevraagd en ook in het afgelopen jaar naar een baan gesolliciteerd. Slechts een minderheid van de vrouwen staat geregistreerd als werkzoekend, uitgezonderd vrouwen in Udine waar regionale autoriteiten aandringen op registratie om de behoefte aan extra beleid te rechtvaardigen. In de andere studiegebieden worden vrouwen eerder ontmoedigd, omdat zij geen recht op een werkloosheidsuitkering hebben, als zij niet recent ontslagen zijn of vrouwen het van weinig nut vinden als het hen toch geen werk oplevert.

Het gebrek aan beroepsopleiding is niet alleen een individuele zwakte, maar ook een beperking van het lokale aanbod in de zuidelijke gebieden waar de dienstverlening op dit terrein net is gestart en het aanbod van trainingen nog niet aan de arbeidsvraag is gerelateerd. Daar is het belangrijk om een adequate kwalificatiestructuur te ontwikkelen voor die branches waar een toename van werk mag worden verwacht. Verder om werkgevers en (verborgen werklozen) te beter informeren en met plaatselijke organisaties beter contact op te bouwen, en tenslotte om een betere overeenkomst tussen de arbeidsvraag en het aanbod te bewerkstelligen.

6. Vereisten om de economische activiteit van vrouwen te vergroten

Een algemene conclusie is dat in de gediversifieerde studiegebieden agrarische vrouwen al bijdragen om de afhankelijkheid voor veranderingen in het landbouwbeleid tegen te gaan, omdat zij buitenshuis werken (Udine en Nord-Trøndelag) of op bedrijven werken die qua type productie minder afhankelijk zijn van het Europese landbouwbeleid (Nederland). Ondanks deze ontwikkelingen, worden de arbeidscondities van vrouwen die vooral op het bedrijf werken nog steeds ondergewaardeerd, terwijl ze minder mogelijkheden hebben om een behoorlijk inkomen te verdienen met andere activiteiten op het bedrijf of een baan buitenshuis. Om de arbeidsparticipatie van vrouwen in inkomens genererende activiteiten op het platteland te vergroten, is het belangrijk om zowel de individuele capaciteiten te vergroten als om nieuwe werkgelegenheid te ontwikkelen.

Overheden zijn zich meer bewust dat hun rol in het proces van plattelandsontwikkeling beter faciliterend dan initiërend kan zijn, en dat een sociale diversiteit onder de begunstigen het proces eerder succesvol laat verlopen. Daarom zou de potentiële bijdrage van vrouwen aan dit proces vergroot moeten worden.

De volgende aanbevelingen voor vrouwen die vooral op het bedrijf werken zijn relevant voor het agrarische beleid:

1. *Professionaliseer de arbeidssituatie van vrouwen op agrarische bedrijven*
De beroepsopleidingen (cursussen) en advieskanalen voor nieuwe activiteiten van vrouwen op het bedrijf en in het agrarisch management, zouden meer ontwikkeld kunnen worden (zuidelijke studiegebieden), of als deze al bestaan (noordelijke studiegebieden) meer naar agrarische vrouwen kunnen worden gecommuniceerd. Daarbij is het belangrijk om de positie van vrouwen niet zozeer als de typisch vrouwelijke te zien, maar als die van werkenden die willen beantwoorden aan de arbeidsbehoefte op het agrarisch bedrijf dat wil inspelen op de marktvoorwaarden en de vereisten van de consument. Vrouwen die al bijdragen aan een behoorlijk agrarisch inkomen, moeten ook een individueel recht hebben op inkomen en sociale zekerheid. De arbeidsstatus van vrouwen die een partner op het bedrijf willen zijn, zou moeten worden gelegaliseerd en geïmplementeerd in een functie. Dit betekent dat het belastbaar inkomen, de sociale zekerheid en de kwalificaties met elkaar in evenwicht moeten zijn, in plaats van dat slechts een enkel onderdeel wordt verwezenlijkt. Zo'n functie profiel is ook relevant voor vrouwen die op het bedrijf werken als assistent om een belastbaar inkomen met sociale zekerheid te verdienen.

2. *Promoot gelijke kansen in het structuurbeleid*
Om gelijke kansen in het structuurbeleid te bewerkstelligen, zou het effect van specifieke beleidsmaatregelen vaker moeten worden doorberekend naar de effecten voor iedere werkende in plaats van de effecten per bedrijf. Rechten en plichten ontleend aan het structuurbeleid zouden vaker aan alle regulier werkende vrouwen en mannen op het bedrijf moeten worden gerelateerd in plaats van alleen aan het oudste bedrijfs-hoofd. Om nieuwe perspectieven op het bedrijf aan te moedigen is het noodzakelijk om de kwalificaties van alle werkenden met een belangrijke bijdrage mee te nemen, terwijl steun voor investeringen in de agrarische productie zou moeten inhouden dat alle werkenden hiervoor de relevante kwalificaties en arbeidsvoorwaarden hebben, dan wel krijgen.

Voor agrarische vrouwen die buiten het bedrijf werk willen vinden, dan wel hun bijdrage willen vergroten, is het aanbevolen dat het plattelands en regionale beleid bijdraagt aan:

3. *Vergroot de mogelijkheden tot betaling van diensten op het platteland*
Vrouwen doen nu al vaak veel van het weinig erkende huishoudelijke en vrijwilligerswerk dat bijdraagt tot het behoud van gezinnen en gemeenschappen. De vraag is in welke mate diensten om voor ouderen en kinderen te zorgen en andere persoonlijke dienstverlening (zoals boodschappen doen, klusjes in huis, zorgen voor eten en drinken) professionaliseerd en betaald kan worden, ook omdat zij veel banen oplevert voor laaggeschoolde vrouwen. De organisatie van deze diensten zou kunnen worden gebaseerd op bestaande netwerken (zoals familie, buurt of dorps samenwerkingen) en zou eerder verschillende diensten moeten combineren dan in een enkele dienst moeten specialiseren. Zowel de sociale partners en regionale organisaties zouden deze diensten kunnen creëren, vooral voor verborgen werkzoekenden, terwijl in het algemene beleid de vraag van consumenten naar deze diensten zou kunnen worden gestimuleerd.

